

Marian Glosek

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD UZBROJENIEM
Z OKRESU Wczesnego Średniowiecza
NA TERENIE EUROPY ŚRODKOWEJ

Uzbrojenie spełniało bardzo ważną funkcję w życiu społeczeństw i stąd jako znalezisko archeologiczne cieszy się szczególnym poważaniem. Elementy uzbrojenia są najczęściej podstawowymi zabytkami datującymi, określającymi status jego posiadacza, informującymi nas o kontaktach z innymi regionami Europy, a badania metaloznawcze określają nam techniczne zaawansowanie danej społeczności. Broń decydowała o losach narodów, a nowe elementy uzbrojenia rewolucjonizowały sposób walki rzutując na jej technikę i taktykę. Bardzo słusznie pierwszy bronioznawca polski, Józef Łepkowski, archeolog, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, na początku 2 połowy XIX w. pisał: „pokaż znawcy broń jakiego narodu a orzeknie ci o oświacie jego”¹.

Intensyfikacja badań archeologicznych w Polsce, związanych z milenium państwa, zaowocowała ujawnieniem znacznej liczby militariów z okresu wczesnego średniowiecza. Na bazie tych materiałów powstał cały szereg prac monograficznych dotyczących różnych rodzajów broni. Do szczególnie wartościowych należy zaliczyć studia A. Nadolskiego²,

¹ J. Łepkowski, *Broń sieczna w ogóle i w Polsce uważana archeologicznie*, Kraków 1857, s. 2.

² A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954; idem, *Z problematyki badań nad uzbrojeniem polskim*, „Z Otchłani Wieków” 1952, R. XXI, z. 5, s. 149–153; idem, *Pochwa miecza znaleziona w osadzie miejskiej z XI wieku w Gdańsku*, „Wiadomości Archeologiczne” 1955, t. XXII, z. 2, s. 186–192; idem, *Uwagi o wczesnośredniowiecznych hełmach typu „wielkopolskiego”*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1960, Seria archeologiczna, nr 5, s. 99–124; idem, *Ancient Polish Arms and Armour*, Part I, „The Journal of the Arms and Armour Society” 1962, Vol. IV, nr 2, s. 29–40; Part II, „The Journal of the Arms and Armour Society” 1964, Vol. IV, No. 9, s. 170–186; idem, *Numizmatyczne źródła do dziejów uzbrojenia polskiego w XI wieku*, [w:] *Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optimarum artium studii deditum peragenti ab amicis, collegis, discipulis oblata*, Poznań 1963, s. 419–424; idem, *Zabytki uzbrojenia jako źródło do dziejów polskiego średniowiecza*, „Studia Źródłoznawcze” 1963,

W. Sarnowskiej³, Z. Hilczerówny-Kurnatowskiej⁴, J. Żaka⁵, W. Szymańskiego⁶. Weszły one na trwałe do literatury przedmiotu i ustalenia w nich poczynione stanowią do dziś podstawę do analizy zabytków uzbrojenia. Należy jednak pamiętać, że jest to stan wiedzy sprzed około 40 lat. Baza materiałowa znacznie się powiększyła. Zaczęto dostrzegać różnice terytorialne, szczególnie co do ram chronologicznych niektórych elementów uzbrojenia. Jednocześnie, jak wydawało się, dobry stan opracowania okresu wczesnego średniowiecza spowodował zajęcie się uzbrojeniem nieco późniejszym – z okresu późnego średniowiecza. W latach sześćdziesiątych wzrosła bardzo znacznie liczba badanych stanowisk z okresu późnego średniowiecza. Praktycznie dopiero w tym czasie doceniono poznawczą wartość badań archeologicznych prowadzonych na stanowiskach późnośredniowiecznych i nowożytnych. Z inicjatywy prof. A. Nadolskiego szczególnie silny ośrodek powstał w Łodzi, a także, nieco później, już w wyniku działalności jego ucznia prof. A. Nowakowskiego, również w Toruniu.

Jest rzeczą charakterystyczną, że – z niewielkimi wyjątkami – prace poświęcone uzbrojeniu z okresu wczesnośredniowiecznego obejmowały głównie czas poczynając od X w. Przyczyną takiego stanu była niezwykle uboga baza materiałowa. Najwięcej zabytków uzbrojenia, a także oporządzenia, pochodzi z cmentarzysk. Stosunkowo niewiele z odkrytych cmentarzysk datowanych jest na okres sprzed połowy X w. Liczba stanowisk archeologicznych pochodzących z VI–VII w. jest znikoma; znamy zaledwie niecałe 50 osad z tego okresu z ziem polskich. Materiał zabytkowy uzyskany z tych stanowisk jest ubogi i stąd też nasze możliwości są również ograniczone.

t. VIII, s. 112–116; idem, *Wczesnośredniowieczne militaria z Jeziora Lednickiego*, „Studia Muzealne” 1966, t. V, s. 7–18; idem, *Szczerbiec (próba analizy bronzonawczej)*, [w:] *Na granicach archeologii*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 1968, nr 17, s. 105–124; idem, *Polska broń. Broń biała*, Wrocław 1974 [wyd. II – 1984]; idem, *Polish arms. Side arms*, Wrocław 1974; idem, *Odo episcopus baculum tenens. W sprawie obyczajowej hierarchii niektórych rodzajów broni w średniowieczu*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1976, s. 421–425; idem, *Relikt późnośredniowiecznej broni obuchowej z Rękoznicy, woj. olsztyńskie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1979, Seria archeologiczna, nr 25, s. 281–284.

³ W. Sarnowska, *Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce*, „Światowit” 1955, t. 21, s. 276–323; eadem, *Topory wczesnośredniowieczne z obszaru Śląska*, „Światowit” 1962, t. 24, s. 493–514.

⁴ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*, Poznań 1956.

⁵ J. Żak, *Problem pochodzenia mieczów tzw. „wikińskich” na ziemiach zachodniostowiańskich, głównie polskich*, „Archeologia Polski” 1960, t. 4, z. 2, s. 297–344.

⁶ W. Szymański, *Uwagi w kwestii zabytków awarskich znalezionych na terenie Polski*, „Archeologia Polski” 1962, t. VII, s. 283–311; idem, *Przyczynki do zagadnienia chronologii i zasięgu występowania żelaznych noży z rękojeściami zakończonymi wolutami*, „Wiadomości Archeologiczne” 1964, t. XXX, s. 221–228; idem, *Wczesnośredniowieczne noże z rękojeściami zakończonymi wolutami w świetle nowych badań*, „Wiadomości Archeologiczne” 1965, t. XXXI, s. 146–148.

Ostatnio obserwujemy wzrost zainteresowań uzbrojeniem z okresu wczesnego średniowiecza i to właśnie w znacznej mierze sprzed przyjęcia chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Niewątpliwie niezwykle ważnym ośrodkiem tych zainteresowań jest Wrocław i problematyka związana z kontaktami Śląska ze światem zewnętrznym, głównie z państwem Franków i Wielkimi Morawami. Prof. K. Wachowski⁷ oraz inni badacze przeszłości Śląska dostrzegają coraz liczniejsze importy awarskie, merowińskie i karolińskie na Śląsku i ich wpływ na rodzimą produkcję uzbrojenia⁸. Nie można również nie wspomnieć o bardzo cennej monografii J. Żaka i L. Maćkowiak-Kotkowskiej o ostrogach środkowoeuropejskich z VI–X w. Ponownie wzrosło zainteresowanie kulturowymi elementami normañskimi⁹. Dyskutowana jest hipoteza fizycznej obecności Normanów na ziemiach polskich i znacznej ich roli w życiu polskiego społeczeństwa¹⁰. W wyniku badań archeologicznych, zwłaszcza A. Koperskiego¹¹, wyraźnie postrzegana jest obecność na ziemiach polskich Węgrów w I połowie X w.¹² Coraz liczniej, lecz ciągle tylko sporadycznie na ziemiach polskich odkrywane są zabytki awarskie, głównie

⁷ K. Wachowski, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, „Przegląd Archeologiczny” 1981, t. XXIX, s. 141–185; idem, *Militaria z grodu na Ostrówku w Opolu*, [w:] *Studia nad kulturą wczesnopolskiego Opolu. Militaria – wyroby bursztynowe*, Wrocław 1984, s. 11–112; idem, *Oddziaływania zachodnie na wytwórczość ostróg haczykowatych u Słowian*, „Przegląd Archeologiczny” 1991, t. XXXVIII, s. 85–107; idem, *Kultura karolińska a Słowiańszczyzna*, Wrocław 1992; idem, *Uzbrojenie przedpiastowskie na Śląsku*, [w:] *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej*, Łódź 1992, s. 157–167; idem, *Problem oddziaływań wielkomorawskich w południowej Polsce w świetle nowych badań*, „Przegląd Archeologiczny” 1994, nr 42, s. 129–135; idem, *Śląsk w dobie przedpiastowskiej*, Wrocław 1997.

⁸ Ł. Koniarz, *Problem występowania wczesnośredniowiecznych ostróg haczykowatych w południowej części Dolnego Śląska*, „Slavia Antiqua” 1996, t. XXXVII, s. 203–210; T. Kosmala, E. Tomczak, *Okucia typu awarskiego z Dobrzonia Małego, woj. opolskie*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1988, t. XXXIX, s. 223–226.

⁹ J. Kostrzewski, *Cmentarzysko ze śladami kultury wikingów w Łubówku w pow. gnieźnieńskim*, „Przegląd Archeologiczny” 1921, t. I; L. Leciejewicz, *Słowianie Zachodni i Normanowie we wzajemnych stosunkach kulturowych we wczesnym średniowieczu*, „Pomorania Antiqua” 1981, t. X, s. 155–168.

¹⁰ M. Kara, *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, red. L. Leciejewicz, Wrocław 1991, s. 99–120; idem, *Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów*, „Kronika Wielkopolska” 1992, nr 3 (62), s. 33–47.

¹¹ A. Koperski, *Cmentarzysko „staromadziarskie” w Przemyślu*, „Z Otchłani Wieków” 1979, t. XLV, s. 201–267; idem, *Cmentarzysko staromadziarskie w Przemyślu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1982, Seria archeologiczna, nr 29, s. 261–266.

¹² A. Koperski, M. Parczewski, *Wczesnośredniowieczny grób Węgra-koczownika z Przemyśla*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. XVIII, s. 151–199; M. Parczewski, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży w Karpatach*, Kraków 1991.

elementy rzędu końskiego¹³. Wpływom uzbrojenia wschodniego na uzbrojenie europejskie we wczesnym średniowieczu poświęcone są prace L. Kajzera¹⁴, A. Nowakowskiego¹⁵, W. Świętosławskiego¹⁶, a także M. Głoska¹⁷. Są to cenne opracowania, ale niewątpliwie taki stan rzeczy nas jeszcze nie zadowala. Brak jest głębszych studiów, szczególnie nad uzbrojeniem z okresu wędrówek ludów i to nie tylko z ziem polskich. Jest to problem, który dotyczy również krajów sąsiednich, a bez koniecznej w takim przypadku współpracy, wielu problemów etnicznych, które nas nurtują, nie wyjaśnimy. Luka ta jest tym dotkliwsza, że z okresu wpływów rzymskich obserwujemy wysoki stopień poznania zabytków uzbrojenia, a znaczna ich część doczekała się monograficznych opracowań.

Wiele jest również do zrobienia w krajach ościennych. Na Ukrainie, a także na Białorusi badania nad historią uzbrojenia i oporządzenia dopiero się rozwijają. Nauka nie bardzo potrafi znaleźć swoje miejsce w nowej rzeczywistości politycznej. Ciężą na niej jeszcze silne powiązania z Moskwą. Część materiału, i tylko z wąskiego przedziału chronologicznego, wraz z zabytkami pochodzącymi z całej europejskiej części byłego Związku Radzieckiego, opracowali jeszcze rosyjscy bronioznawcy. O bogactwie

¹³ W. Szymański, *Uwagi w kwestii...*; idem, *Ziemie na północ od Karpat a Kaganat awarski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1985, Seria archeologiczna, nr 29, s. 239–260; H. Zoll-Adamikowa, *Zur Chronologie der Awarenzeitlichen Funde aus Polen*, [in:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenzeit bis zum Frühmittelalter*, Kraków 1992, s. 297–315; eadem, *Awarska ozdoba uprząży z Lubomi, woj. Katowice*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. I, Wrocław 1996, s. 263–267; J. Poleski, *Odkrycie nowych zabytków awarskich i tzw. staromadziarskich na terenie Małopolski*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie...*, t. I, s. 257–262.

¹⁴ L. Kajzer, *Przyczynek do wpływów Wschodu na europejskie helmy obręczowe okresu wędrówek ludów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1970, R. XVIII, nr 1, s. 53–59; A. Nadolski, L. Kajzer, *Fragmenty uzbrojenia z Novae*, „Archeologia” 1975, t. XXVI, s. 152–154.

¹⁵ A. Nowakowski, *Górne poboże w wiekach VIII–XI*, *Zagadnienia kultury*, Łódź 1972; idem, *Opowieść lat doczesnych jako źródło do historii wczesnoruskiego uzbrojenia*, [w:] *Na granicach archeologii*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 1968, nr 17, s. 125–130; idem, *Przyczynki do poznania tak zwanej zbroi mazowieckiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1973, R. XXI, nr 2, s. 289–297; idem, *Jeszcze o genezie pawęży. Uwagi na marginesie książki A. N. Kipricznikowa*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. XXVIII, nr 1, s. 111–115.

¹⁶ W. Świętosławski, *Die östliche Genese einiger mittelalterlichen Steigbügeltypen aus dem Gebiet Polens*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” 1990, t. IV, s. 162–180; idem, *Uzbrojenie koczowników Wielkiego Stepu w czasach ekspansji Mongołów (XII–XIV w.)*, Łódź 1996.

¹⁷ M. Głosek, *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław 1973; idem, *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa 1984; M. Głosek, L. Kajzer, *Miecze z napisem grupy DIC w Europie środkowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1976, R. XXV, z. 2, s. 217–248; M. Głosek, L. Kajzer, *Zu den mittelalterlichen Schwertern der Benedictus-Gruppe*, „Waffen- und Kostümkunde” 1977, H. 2, s. 117–128.

zarówno co do wykonawstwa, jak i w odniesieniu do liczby elementów uzbrojenia odkrywanego na Ukrainie świadczy ostatnio wydany katalog wystawy „Koczownicy Ukrainy”¹⁸, jaka miała miejsce w Katowicach. Należy przypomnieć, że właśnie na Ukrainie, w miejscowości Foszczewataja, znaleziono miecz z XI w. z napisem wykonanym cyrylicą¹⁹.

Na terenie Białorusi obserwujemy wzrastające zainteresowanie militariami i to zarówno z okresu wczesnego średniowiecza, jak i z okresu późnego średniowiecza. Są to prace sumujące dotychczasowy stan wiedzy o uzbrojeniu z tego obszaru, jak np. prace G. V. Łaskavego²⁰ i S. A. Pivovarcika²¹, a także omawiające konkretne militaria z badań archeologicznych, jak chociażby praca J. A. Zajaca²² czy A. Krauceviča²³. Są to prace przyczynkarskie, ale bardzo wartościowe, pozwalające już na ogólną orientację o wpływach, importach uzbrojenia, stosunku ludności miejscowej do broni, jak i o samym nasyceniu terenu w zabytki uzbrojenia. Obszar Ukrainy i Białorusi jest dla nas szczególnie interesujący ze względu na hipotezę, że stąd wywodzili się Słowianie.

Nieco lepiej przedstawia się sytuacja na terenie Litwy i Łotwy. Prace J. Stankusa o analizach technologicznych broni zaczepnej i V. Kazakevičiusa²⁴ o uzbrojeniu bałtyjskim i wikińskim na terenie Litwy wskazują, że badania są na dobrej drodze. Szczególnie wartościowe w monografii V. Kazakevičiusa jest zamieszczanie dokumentacji całych zespołów zabytków, towarzyszących militariom. Jednocześnie, dzięki pracom J. Stankusa można zorientować się, że w zbiorach tamtejszych jest znaczna liczba lokalnych form uzbrojenia, zwłaszcza toporów. Wymienić jeszcze należy publikacje K. Gabrunajte²⁵,

¹⁸ *Koczownicy Ukrainy*. Katalog wystawy, red. J. Chochorowski, Katowice 1996.

¹⁹ A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe orużie, I. Meči i sabli IX–XIII vv.*, „Archeologija SSSR, Svod Archeologičeskich Istočnikov” 1966, s. 135.

²⁰ G. V. Laskavyj, *K istorii orużija Belorusskogo Podvin’ja v VI–XIII vv. Stat’ja pervaja*, „Polockij l’topisec”, *Istoriko-literaturnyj žurnal* 1993, No 1 (2), s. 19–38.

²¹ S. A. Pivovarcik, *Voorużenie i snarazenie vsadnika iz raskopok poniemanskich gorodišč (X–XIII vv.)*, Pamjaci Michasja Tkacova, „Gistaryčna-archealagičny zbornik”, Nr 3, Minsk 1994, s. 190–201.

²² J. A. Zajac, *Zboria blizkaga boju, ryštunak konika i verchavoga kania z raskopak Zaclavia*, [w:] *Pomniki kul’tury. Novyia adkryccy*, Minsk 1985.

²³ A. Kraucevič, *Kompleks zbroi i ryštunku XIII st. z-pad Grodna*, [w:] *Z glubi viakou. Naš kraj: Gistoryka-kul’turalagičny zbornik*, Minsk 1992.

²⁴ V. Kazakevičius, *Orużie baltskich plemen II–XIII vekov na territorii Litvy*, Vil’nus 1988; idem, *Topory bojowe typu M, Chronologia i pochodzenie na ziemiach Bałtów*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie...*, t. II, s. 233–242.

²⁵ K. Gabrunajte, *Lokalne podražanija rannosrednevekovych šlemov russkogo tipa v Litve*, „Acta Baltico-Slavica” 1965, t. II, s. 115–133.

R. Volkaitč-Kulikauskienė²⁶ czy L. Vaitkunsienė²⁷. Nie będę omawiał wcześniejszych prac, powstałych w latach dwudziestych i trzydziestych XX w., najczęściej, ale nie tylko, autorów niemieckich, bo nie jest to celem moich rozważań. Z publikacji bronzoznawców łotewskich wymienić należy prace A. Anteinsa²⁸, które dotyczą analiz technologicznych broni, oraz opracowanie M. Atgazisa²⁹.

Znacznie lepiej przedstawia się sytuacja w badaniach nad uzbrojeniem wczesnośredniowiecznym na terenie Czech i Słowacji. Niewątpliwie, inspirującą rolę odegrały tu badania archeologiczne szczególnie na stanowiskach z okresu wielkomorawskiego. Badania te dostarczyły również wiele militariów, które stały się bazą i odnośnikiem do innych znalezisk, nie tylko odkrytych na terytorium Wielkich Moraw. Jednocześnie ich występowanie jest przyczyną i podstawą do dyskusji o zasięgu terytorialnym tego państwa. Brane są tu pod uwagę niektóre formy ostróg i toporów, a dyskusja dotyczy także oporządzenia jeździeckiego, które zdaniem niektórych badaczy, nie bez słuszności, wykazuje pewne związki z nomadami Wielkiego Stepu. Badania nad uzbrojeniem nie ograniczyły się tylko do horyzontu wielkomorawskiego, lecz objęły cały interesujący nas okres wczesnego średniowiecza. Pracą podsumowującą problematykę uzbrojenia z terenu Słowacji jest publikacja A. Ruttkaya, traktująca o całości uzbrojenia i oporządzenia od IX do połowy XIV w.³⁰ Wymienić jednak należy cały szereg nazwisk badaczy czeskich i słowackich, zajmujących się aktualnie tą problematyką, takich jak: J. Vladár³¹, D. Bialeková³², B. Kavánová³³, N. Profantová³⁴, D. Hejdová³⁵.

²⁶ R. Volkaitč-Kulikauskienė, *IX–XII amžiu kalavijai Lietuvoje*, Iš lietuviu kultūros istorijos, t. IV, Vilnius 1964, s. 197–226; eadem, *Ginklai*, [w:] *Lietuviu materialine kultūra IX–XIII amžiuje*, Cz. 2, Vilnius 1981, s. 6–48.

²⁷ L. Vaitkunsienė, *Skandinaviki elementai žemaičiu kulturoje X–XIV a.*, Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai, Vilnius 1983, s. 3–10.

²⁸ A. Anteins, *Damascetie un ierakstu zobenī Latvija un to asmenu tehnologija*, „Par tehnikas vesturi Latvijas PSR” 1964, t. VI, s. 65–95; idem, *Melnais metāls Latvija*, Rīga 1976.

²⁹ M. Atgazis, *Latgali 9.–12. gs. cirvij*, „Arheologija un Etnografija” 1964, t. VI, s. 107–108.

³⁰ A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)*, „Slovenská Archeologia” 1975, t. XXIII, z. 1, s. 119–216; (II), tamże, t. XXIV, z. 2, 1976, s. 245–395.

³¹ J. Vladár, *Die Dolche in der Slowakei*, München 1974.

³² D. Bialeková, *Sporen von slawischen Fundplätzen*, „Slovenská Archeológia” 1977, t. XXV, s. 103–160.

³³ B. Kavánová, *Slovanské ostruhy na území Československa*, „Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně” 1976, t. IV, z. 3.

³⁴ N. Profantová, *Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen*, [w:] *Awaren Forschungen II*, red. F. Daim, Wien 1992, s. 605–778.

³⁵ D. Hejdová, *Přilba zvaná „Svatováclavská”*, „Sborník Národního musea v Praze” 1964, Řada A, t. XVIII, z. 1/2, s. 41–91.

nie wspominając już o badaniach nieco starszych – J. Eisnera³⁶, R. Pleinera³⁷, E. Wagnera³⁸, Z. Drobnej i J. Durdika³⁹, które wniosły niemało ustaleń aktualnych do dziś w literaturze europejskiej poświęconej zagadnieniom uzbrojenia. Nie znaczy to jednak, że taki stan badań można uznać za wystarczający. Brakuje monograficznego opracowania uzbrojenia z terenu Czech, które byłoby uzupełnieniem pracy A. Ruttkaya. Oczekujemy również na opracowanie obejmujące kulturę materialną z V–VIII w., zdominowaną, co prawda, przez elementy awarskie. Intensyfikacji badań wymagają czasy państwa Samona. Jest to problem interesujący nie tylko badaczy czeskich i słowackich.

Węgierscy bronioznawcy od lat systematycznie pogłębiają wiedzę z zakresu historii uzbrojenia. Najwięcej uwagi poświęcają okresowi „zajęcia ojczyzny”. Dużym zainteresowaniem badaczy, ze względu na bogactwo form, cieszy się również uzbrojenie Awarów, niewątpliwie prekursorów gdy chodzi o wiele nowych elementów broni, m. in. strzemiona i szable. Największe i najbardziej liczące się prace dotyczące historii uzbrojenia powstały jednak jeszcze pod koniec XIX i w 1 połowie XX w. Tylko nieliczne rodzaje broni doczekały się swoich monografii, jak np. głowice buław wczesnośredniowiecznych, pióra L. Kovácsa⁴⁰. Podsumowujące całość badań nad uzbrojeniem węgierskim dzieło J. Kalmára⁴¹, niestety, nie zaspokaja naszych oczekiwań, podobnie jak i krótkie, syntetyczne ujęcie uzbrojenia węgierskiego czasów Arpadów autorstwa L. Kovácsa⁴², zamieszczone w pracy zbiorowej poświęconej historii Węgier. Oba zresztą bez streszczeń obcojęzycznych, co w przypadku języka węgierskiego znacznie ogranicza krąg czytelników. Interesujące wydawnictwa albumowe informują nas tylko o bogactwie materiałów przechowywanych w węgierskich zbiorach muzealnych. Na tym niezwykle skomplikowanym terenie w okresie nas interesującym, miejscu nakładania się po kolei na siebie kultur ludów koczowniczych, a także na lokalny element słowiański i tworzeniu się trwałych struktur osadniczych rola broni była bardzo znaczna. Wyjątkowo chętnie składano broń do grobów, co daje duże możliwości badawcze. Stąd też powstają liczne prace

³⁶ J. Eisner, *Spor o přilbu sv. Václava*, „Obzor Praehistorický” 1946, t. XIII, s. 5–9; idem, *Základy kovářství v době hradištní v Československu*, „Slavia Antiqua” 1948, t. I, s. 367–396.

³⁷ R. Pleiner, *Staré evropské kovářství*, Praha 1962.

³⁸ E. Wagner, *Siguinai – románský meč*, „Časopis Národného Muzea” 1959, t. CXXXVIII, s. 125–132; idem, *Hieb- und Stichwaffen*, Praha 1966.

³⁹ E. Wagner, Z. Drobnej, J. Durdik, *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*, Praha 1956.

⁴⁰ L. Kovács, *A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárnának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai*, „Folia Archaeologica” 1971, t. XXII, s. 165–181.

⁴¹ J. Kalmár, *Régi magyar fegyverek*, Budapest 1971.

⁴² L. Kovács, *Viselet fegyverek*, [w:] *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1988.

materiałowe, przedstawiające wyniki badań archeologicznych na cmentarzyskach, gdzie obfitość elementów uzbrojenia wymusza na autorze zajęcie się również i tą problematyką. Dotyczą one jednak głównie okresu opanowania tych ziem przez Węgrów. Niestety, ostatnio brak jest prac specjalistycznych – monografii czy nawet prac katalogowych traktujących o uzbrojeniu wczesnośredniowiecznym i to nie tylko z tego okresu, co jest wynikiem odejścia badaczy od tej problematyki.

Nie można odnotować również znaczących postępów w bronioznawstwie niemieckim. Obserwujemy liczne prace przyczynkarskie i materiałowe. Jedną z ostatnich prac monograficznych, autorstwa I. Heindla⁴³, dotycząca toporów średniowiecznych pochodzących, jak autor pisze, ze słowiańskiego obszaru między Odrą i Łabą, zawiera bardzo trafne uwagi co do funkcji niektórych typów. Autor przy tak znacznej liczbie toporów, bo 235 egzemplarzach, nie do końca wykorzystał możliwości, jakie daje tak wielki zbiór. Odnotować należy także katalog uzbrojenia ze zbiorów Museum für Deutsche Geschichte w Berlinie, autorstwa H. Müllera i H. Köllinga⁴⁴, dający dobry przegląd broni reprezentatywnej dla tej części Niemiec. Wymienić należy liczne drobne, lecz niezwykle cenne prace w formie artykułów, autorstwa U. Schoknechta⁴⁵, a także L. Diemera⁴⁶. Niestety, nie doczekało się monografii uzbrojenie wczesnośredniowieczne z terenu wschodnich Niemiec. Dobra monografia uzbrojenia z tego okresu, która była tematem rozprawy doktorskiej T. Trębaczewicz-Oziemskiej, nie została opublikowana⁴⁷ – a szkoda. W okresie istnienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej dość liczna grupa archeologów zajmowała się problemem osadnictwa słowiańskiego, generalnie biorąc między Odrą i Łabą, w tym także uzbrojeniem. Po zjednoczeniu Niemiec w jeden organizm państwowy, w wielu instytucjach nastąpiła redukcja etatów, podobnie jak i w Polsce m. in. zmniejszyła się liczba archeologów publikujących wyniki badań. Ma to również wpływ na rozwój bronioznawstwa. Trudno jest przewidzieć obecnie drogę rozwojową

⁴³ I. Heindel, *Äxte des 8. bis 14. Jahrhunderts im westslawischen Siedlungsgebiet zwischen Elbe/Saale und Oder/Neisse*, „Zeitschrift für Archäologie” 1992, t. XXVI, s. 17–56.

⁴⁴ H. Müller, H. Kölling, *Eurpäische Hieb- und Stichwaffen*, Berlin 1981.

⁴⁵ U. Schoknecht, *Eiserne Schwerter mit Inschrift aus Mecklenburg*, „Ausgrabungen und Funde” 1969, t. XIV, z. 4; idem, *Ein Fund mittelalterlicher Waffen von Levetzow, Kreis Wismar*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg” 1967, s. 283–352; idem, *Neues slawische Funde aus dem Bezirk Neubrandenburg*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb. 1974, s. 273–305; idem, *Mecklenburgische Niederdolche und andere mittelalterliche Funde*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb. 1979, s. 209–231; idem, *Baggerfunde von der Kuhtränke bei Demmin*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb. 1987, s. 145–184.

⁴⁶ L. Diemer, *Baggerfunde aus Peene, Tollense und Trebel im Kreisheimatmuseum Demmin*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb. 1955, s. 178–224.

⁴⁷ T. Trębaczewicz-Oziemska, *Uzbrojenie Słowian Połabskich*, Łódź 1975, maszynopis w Archiwum Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego.

bronioznawstwa u naszych zachodnich sąsiadów. Nie omawiamy tu stanu badań na terenie byłej Republiki Federalnej Niemiec, gdyż nie jest to przedmiotem naszych rozważań.

Ta krótka z konieczności charakterystyka stanu badań, a właściwie omówienie aktualnej sytuacji w krajach Europy Środkowej, nie nastraja optymistycznie. Pomimo narastania bazy materiałowej w wielu krajach tego regionu, nie widzimy znacznego postępu w rozwoju tej dziedziny nauki. Obserwowany wzrost liczby wydawnictw albumowych, często o dobrej szacie graficznej, jest rzeczą wtórną i nie może zastąpić opracowań naukowych, które są bazą materiałową dla tego typu wydawnictw. Coraz więcej jest też wydawnictw regionalnych, publikujących wyniki badań archeologicznych. Niestety, nie docierają one do wszystkich większych ośrodków i ich śledzenie nastręcza немало kłopotów. Jednocześnie nowo powstałe kraje borykają się z trudnościami kadrowymi, finansowymi i ograniczonymi możliwościami dopływu fachowej literatury. Dotyczy to zwłaszcza Białorusi, gdzie są trudności w zdobywaniu nawet stopni naukowych, ponieważ brak jest odpowiednich specjalistów. Stąd też integracja odpowiednich specjalistów jest szczególnie wskazana, a pomoc krajom budującym swoją niezawisłą naukę – konieczna.

Marian Głosek

**CONDITION AND PROSPECTS OF THE RESEARCHES
ON ARMAMENT IN EARLY MIDDLE AGES IN THE TERRITORY
OF CENTRAL EUROPE**

Archaeological excavations and archaeological and architectural researches are the main material source of attaining new, often fragmented elements of armament. Simultaneously war time contributed to the liquidation of many interesting collections of armament from central Europe. Weapons uncovered by archaeologists are very often the main element allowing to date a given site, identify social status of its owner, define range of trade and technical advancement of a given community.

Intensification of archaeological researches in Poland at early Mediaeval sites is connected with the 1000th anniversary of the Polish state. Numerous finds of armament uncovered during excavations were a subject of scientific study of such archaeologists as: A. Nadolski, W. Sarnowska, Z. Hilczerówna-Kurnatowska, J. Żak, W. Szymański. On this bases a group of experts in armament emerged. Among them are: A. Nowakowski, L. Kajzer, M. Głosek, K. Wachowski, W. Świętosławski and L. Maćkowiak.

In Ukraine and Byelorussia the researches devoted to armament are just beginning to grow. Such names as G. V. Łaskavy, S. A. Pivovarcik, J. A. Zajac or A. Kraucevic should be mentioned here. The development of scientific research on armament seems to be in a better condition in Lithuania and Latvia. The works by V. Kazakevicius, J. Stankus,

K. Gabrunajte, R. Volkaitė-Kulikauskienė or L. Vaitkūnskiene, as well as A. Anteins and M. Atgāzis deliver general information about early Mediaeval armament throughout the territory of these two countries.

Researches on armament in the Czech and Slovakia territory of are much more developed. Such authors as A. Ruttkay, J. Vladár, D. Bialáková, B. Kavanová, N. Profantová, D. Hejdová, J. Eisner, R. Pleiner, E. Wagner, Z. Drobna and J. Durdík have seriously contributed to the development of knowledge of armament in their countries. Hungarian experts at arms systematically deepen their knowledge about armament, particularly as far as the period of "homeland occupation" is concerned. The armament of Avars and Huns has also occurred to be a very interesting subject of studies.

However, the somewhat outdated monograph by J. Kalmár is the only publication summing up the achievements of Hungarian experts at arms. The studies of L. Kovács are noteworthy as well. No important progress has been recently noticed in the German knowledge on armament at least in the territory of eastern part of the country. The works by H. Müller and H. Kölling, I. Heind, U. Schoknecht, L. Diemer seem to support the above conclusion.

After the collapse of the former USSR, newly born states face great problems not only of financial nature. What they definitely need in order to form independent science is an exchange of achievements, experiences and literature as well as an aid of foreign specialists.